

О. В. Журба,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри методики викладання навчальних предметів
КЗ «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради

УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖПРЕДМЕТНОЇ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ «КУЛЬТУРНА САМОСВІДОМІСТЬ» У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

Статтю присвячено проблемі реалізації міжпредметної змістової лінії «Культурна самосвідомість» у процесі навчання історії. Акцентовано увагу на тому, що важливо навчити учнів розуміти роль культури у формуванні мислення, усвідомлювати зміни різних культур упродовж історії, мати уявлення про різноманіття культур та їх особливості.

З'ясовано, що реалізація цієї змістової лінії можлива у разі здійснення міжпредметних зв'язків у процесі вивчення історії, української мови та літератури, музичного мистецтва, образотворчого мистецтва, зарубіжної літератури, іноземних мов та інших предметів, тому що формування духовно багатой особистості можливе на основі пізнання й осмислення національної культурної спадщини та здобутків інших народів, залучення школярів до загальнолюдських ідеалів, які становлять скарбницю світової культури. Відзначено, що міжпредметні зв'язки розвивають уміння учнів виділяти головне, допомагають формувати та комплексно розв'язувати проблеми, сприяють систематизації навчального досвіду школярів, розвитку пізнавального інтересу.

Проаналізовано зміст шкільних програм з історії у контексті міжпредметних зв'язків, визначено їх можливість для використання на уроках історії як ресурсу формування предметних та ключових компетентностей. Узагальнено класифікацію міжпредметних зв'язків, наведено приклади їх реалізації на уроках історії. Продемонстровано застосування дослідницького, ігрового, інформаційного, творчого проєктів, які сприяють активізації пізнавальної діяльності, розвитку критичного мислення, формуванню самостійності, ініціативності, комунікативності учнів.

Визначено, що реалізація міжпредметної змістової лінії «Культурна самосвідомість» у процесі навчання історії можлива за таких умов: використання інтерактивних форм організації пізнавальної діяльності учнів, проведення інтегрованих уроків, виконання міжпредметних навчальних проєктів, широке впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес.

***Ключові слова:** змістова лінія, культурна самосвідомість, міжпредметні зв'язки, інтегрований урок, бінарний урок, віртуальна екскурсія.*

Постановка проблеми. Навчання історії спрямоване не тільки на те, щоб дати учням знання про явища та події минулого, а й здатність уміти їх проаналізувати, сформулювати власне ставлення до подій чи історичних постатей, проявляти виваженість і коректність у розгляді суперечливих і контроверсійних питань, повагу до різних поглядів, релігій, культур.

Інтегровані змістові лінії, які були впроваджені у навчальні програми загальноосвітніх навчальних закладів у 2017 році, відображають важливі ідеї, що розкриваються у процесі навчання, також є способом об'єднання змісту навчальних предметів, здійснення міжкурсівих та міжпредметних зв'язків. Вони корелюються з ключовими компетентностями, опанування яких забезпечує формування гідних здобувачів освіти, які в майбутньому зможуть самореалізуватись в інформаційному суспільстві, бути активними його громадянами [1].

У навчальних програмах з історії акцентується увага на міжпредметній змістовій лінії «Культурна самосвідомість», яка спрямована на розвиток школяра як особистості, яка розуміє роль культури у формуванні мислення, усвідомлює зміни

різних культур упродовж історії, має уявлення про різноманіття культур та їх особливості, цінує свою культуру і культурну багатоманітність світу [2; 4; 5].

Реалізація цієї змістової лінії можлива у разі здійснення міжпредметних зв'язків у процесі вивчення історії України, всесвітньої історії, громадянської освіти, української мови та літератури, музичного мистецтва, образотворчого мистецтва, зарубіжної літератури, іноземних мов та інших предметів, тому що формування духовно багатой особистості можливе на основі пізнання й осмислення національної культурної спадщини та здобутків інших народів, залучення школярів до загальнолюдських ідеалів, які становлять скарбницю світової культури.

Отже, проблема реалізації міжпредметної змістової лінії «Культурна самосвідомість» є актуальною та заслуговує на особливу увагу в методиці навчання історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про застосування міжпредметних зв'язків цікавило відомих педагогів минулого: А. Дістервега, Я.А. Коменського, Дж. Локка, І. Песталоцці, К. Ушинського, В. Сухомлинського та ін.

У 50–60-х рр. ХХ століття вчені Б. Ананьєв, Б. Єсіпов, Ш. Ганелін, Г. Костюк, М. Данилов досліджували міжпредметні зв'язки як засіб активізації пізнавальної діяльності, засвоєння учнями наукових понять, закономірностей.

У 70–80-х рр. ХХ ст. дослідники В. Краєвський, П. Кулагін, К. Корольова, В. Максимова, В. Онищук розглядали міжпредметні зв'язки як систему діяльності вчителя та учнів, у якій використовується зміст споріднених предметів з метою більш поглибленого засвоєння програмового матеріалу.

У методиці навчання історії міжпредметні зв'язки активно досліджувались у 60–80-х рр. минулого століття (О. Вагін, О. Волобуєв, Н. Дайрі, Г. Косова, І. Лернер, Л. Предтеченська, Г. Цвікальська та ін.).

У ХХІ ст. проблему реалізації міжпредметних зв'язків на уроках історії досліджували українські вчені: К. Баханов, О. Барановська, В. Власов, Ж. Гаврилюк, Т. Мацейків, О. Пометун та ін. Методиці проведення бінарних уроків присвячені роботи О. Василюк, М. Добриці, С. Защинської, В. Корнєєва, І. Коляди та ін.

З урахуванням новизни, недостатньої дослідженості проблема реалізації міжпредметної змістової лінії «Культурна самосвідомість» у процесі навчання історії потребує обґрунтування й деталізації.

Мета статті – визначити сутність міжпредметної змістової лінії «Культурна самосвідомість» та методичні умови її реалізації у процесі навчання історії.

Виклад основного матеріалу. Основою буття людини є її буття в світі культури як певному культурному життєвому світі, а тому важливим показником розвитку самої культури є стан культурної самосвідомості її громадян.

У філософії «самосвідомість» визначається як усвідомлення індивідом своєї природної, інтелектуально-духовної, особистісної специфіки, національної і професійної приналежності, місця в системі суспільного виробництва, розподілу і відносин. Специфіка самосвідомості полягає в тому, що вона виражає сутність внутрішнього світу особистості, опосередковане відношення суб'єкта до об'єктивного світу через безпосереднє відношення його до самого себе [3, с. 564].

Культура як засіб вираження творчості, формування індивідуальної самобутності та розуміння себе в суспільстві дає людям відчуття приналежності й ідентичності. Засвоюючи знання, мову, цінності, норми, звичаї, традиції свого народу, своєї соціальної групи й усього людства, особистість стає членом суспільства. Коли людина розвиває свою культурну самосвідомість, вона не тільки розуміє свої індивідуальні переваги й цінності, але й вчиться пристосовуватися до культур інших людей.

В умовах гуманітаризації освітнього процесу основна увага педагогів зосереджується на вивченні

учнями культурно-історичних надбань людства, на сприйнятті і розумінні національного культурного досвіду попередніх епох та сучасності. У особистості, яка пізнає культуру у світовому вимірі та переосмислює надбання власної етичної культури, формуються ціннісні орієнтири та переконання. Отже, формування культурної самосвідомості школярів є одним із пріоритетних завдань освіти.

Для ефективною реалізації міжпредметних змістових ліній у навчальні програми з історії [2; 4; 5] внесені відомості про можливі в межах кожної теми міжпредметні зв'язки. Наведемо приклади окремих тем, вивчення яких важливе для формування культурної самосвідомості учнів (див. табл. 1).

Отже, аналіз змісту чинних програм у контексті міжпредметних зв'язків показує можливості для їх використання на уроках історії як ресурсу формування предметних та ключових компетентностей.

В українському педагогічному словнику зазначається, що міжпредметні зв'язки – взаємне узгодження навчальних програм, зумовлене системою наук і дидактичною метою. На будь-якому етапі навчання вони виконують виховну, розвиваючу й детермінуючу функції завдяки інтеграції знань, що підвищує продуктивність перебігу психічних процесів [6, с. 210].

Міжпредметні зв'язки входять як необхідний компонент у принцип системності навчання, зазначає О. Барановська, виступають дидактичною умовою, яка сприяє науковості та доступності навчання, посиленню пізнавальної діяльності учнів [7, с. 15].

Погоджуємось з думкою О. Савченко, що міжпредметні зв'язки є містком між змістом окремих предметів з метою різнобічного пізнання тих понять, явищ, способів діяльності, які реально перебувають у різних зв'язках і є елементами компетентностей [8, с. 51].

З багатьох класифікацій міжпредметних зв'язків, які пропонують дослідники (Д. Кірюшкін, П. Кулагін, В. Максимова та інші), вважаємо найбільш обґрунтованою ту, яку запропонував М. Добриця:

- за часом реалізації (*спадкові, синхронні, випереджувальні*);
- за участю предметів (*двокомпонентні, багатоконпонентні*);
- за визначенням мети уроку (*основні, допоміжні, епізодичні*);
- за способом діяльності учителя та учнів (*репродуктивні, творчо-пошукові*) [9, с. 68].

Міжпредметні зв'язки розвивають уміння учнів виділяти головне, допомагають формувати та комплексно розв'язувати проблеми, сприяють систематизації навчального досвіду школярів, розвитку пізнавального інтересу, підкреслює Н. Жидкова [10, с. 418].

Міжпредметні зв'язки на уроках історії

Предмет, клас	Тема	Міжпредметні зв'язки
Вступ до історії. 5 кл.	Історія України в пам'ятках.	<i>Образотворче мистецтво. 5 кл.</i> Тема: Декоративно-прикладне мистецтво. Тема: Скульптура. <i>Музичне мистецтво. 5 кл.</i> Тема: Музика як вид мистецтва.
Всесвітня історія. Історія України (інтегр. курс). 6 кл.	Антична цивілізація та її сусіди.	<i>Зарубіжна література. 6 кл.</i> Тема: Міфи народів світу. <i>Географія. 6 кл.</i> Тема: Уявлення про землю в давнину.
Історія України. 7 кл.	Русь-Україна в другій половині XI – першій половині XIII ст.	<i>Зарубіжна література. 7 кл.</i> Тема: Билина як жанр. Поетичне відображення історії Русі-України у билинах.
Історія України 8 кл.	Становлення козацтва (XVI – перша половина XVII ст.)	<i>Українська література. 8 кл.</i> Тема: Українські народні думи («Маруся Богуславка»). Українська мова. Тема: Речення прості і складні. Складання статті до Вікіпедії «Українські козаки: історія і сучасність».
Всесвітня історія. 8 кл.	Високе Відродження. Реформація в Західній Європі.	<i>Зарубіжна література. 8 кл.</i> Тема: Епоха Відродження (Ренесансу) у Європі. <i>Мистецтво. 8 кл.</i> Тема: Мистецтво у культурі минулого.
Історія України. 9 кл.	Культура України кінця XVIII – першої половини XIX ст.	<i>Українська література. 9 кл.</i> Тема жіночої долі у творчості Тараса Шевченка. Тема: Іван Котляревський «Енеїда», «Наталка Полтавка». Тема: Пантелеймон Куліш «Чорна рада».
Історія України. 10 кл.	Встановлення, утвердження комуністичного тоталітарного режиму в Україні.	<i>Художня культура. 10 кл.</i> Тема: Художні напрями мистецтва XX століття: від модернізму до постмодернізму. <i>Мистецтво. 10 кл.</i> Тема: Мистецтво європейського культурного регіону. <i>Англійська мова. 10 клас.</i> Тема: Англійський світ і Україна.
Історія України. 11 кл.	Україна в умовах десталінізації.	<i>Українська література. 11 кл.</i> Тема: Українська література другої половини XX – початку XXI століття.

Зупинімося докладніше на формах роботи, які доцільно використовувати вчителю історії для реалізації міжпредметної змістової лінії «Культурна самосвідомість» у освітньому процесі.

Насамперед застосування методу проєктів, який сприяє активізації пізнавальної діяльності, розвитку критичного мислення, формуванню самостійності, ініціативності, комунікативності учнів. Вибираючи тему проєкту, слід урахувати можливості реалізації міжпредметних зв'язків.

Виконання *дослідницького проєкту* потребує визначення структури, мети, завдань дослідження, оволодіння науковими методами обробки результатів. Цікавими є теми проєктів, пов'язані з історичним краєзнавством: дослідження мемуарної літератури, архівних джерел про визначних історичних діячів, письменників, композиторів, художників, про пам'ятки архітектури, мистецтва рідного краю.

Працюючи над виконанням *інформаційного проєкту*, учні аналізують, узагальнюють відомості про яку-небудь подію, явище, діяльність історичних осіб та ознайомлюють учасників проєкту з цією інформацією. У роботі над проєктом учні використовують різноманітні медіаресурси, проводять анкетування, інтерв'ю зі свідками подій. Презентують результати роботи на уроці, а також на сайті школи, в соціальних мережах.

В *ігровому проєкті* учні вибирають собі ролі, зумовлені змістом проєкту, це можуть бути як

герої літературних творів, так і реальні історичні постаті. Учасники проєкту імітують їх соціальні і ділові стосунки, показують у певних ситуаціях. Вивчаючи у 9 класі на уроці з історії України тему «Повсякденне життя та культура України в середині XIX – на початку XX ст.», школярі готують ігровий проєкт «Засідання Українського клубу» у Києві (1909 р.), на якому присутні М. Лисенко (засновник клубу), Л. Українка, О. Пчілка, М. Заньковецька, І. Франко, С. Русова, О. Олесь, М. Садовський, С. Єфремов, які ведуть мову про особливості розвитку культурного життя в різних регіонах України, про український професійний театр, літературу, музику, образотворче мистецтво. В роботі над проєктом учні використовують знання, отримані на уроках всесвітньої історії, української літератури, мистецтва, музики, усвідомлюють значення загальнолюдських, естетичних, художніх цінностей.

Учасники *творчого проєкту* заздалегідь домовляються про кінцевий доробок проєкту: відеоролик про історичні місця свого регіону, інтерактивний плакат про визначних діячів української чи світової культури, фотоколаж з коментарями, відеоскрайбінг про пам'ятки архітектури певної епохи, макет історичного журналу, газети тощо.

Вчитель координує роботу учнів над проєктом, підтримує постійний зворотний зв'язок зі школярами, консультує, заохочує, надихає їх.

Однією з форм реалізації міжпредметної змістової лінії «Культурна самосвідомість» є бінарні уроки як різновид інтегрованих. Підґрунтям бінарного та інтегрованого уроку є міжпредметні зв'язки. Інтегрований урок зазвичай проводить лише один учитель, використовуючи міжпредметні зв'язки.

На бінарному уроці (тривалість 90 хв.) матеріал певної теми викладають два вчителі. Наприклад, бінарний урок «Розвиток культури другої половини ХХ – початку ХХІ ст.» (всесвітня історія, 11 клас) можуть проводити вчителі зарубіжної літератури та історії.

Бінарний урок буде ефективним за таких умов, як: психологічна та методична сумісність педагогів, ретельний відбір матеріалу до уроку, раціональне застосування мультимедійних засобів навчання, продумане використання методів і прийомів навчання.

Відчути колорит епохи, дух старовини, спробувати себе в ролі дослідників учні зможуть під час проведення віртуальних екскурсій. Вчителі використовують таку форму уроку для тематичних екскурсій, проведення практичних робіт, написання повідомлень, есе. Зазвичай екскурсія розпочинається зі вступної бесіди з учнями, в ході якої визначаються очікувані результати екскурсії, пояснення щодо заповнення маршрутних листів, учитель розповідає про способи навігації по сайту, від однієї експозиції до іншої. Завдяки інформаційним технологіям процес навчання стає більш змістовним, цікавим, ефективним, якісним.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що реалізація міжпредметної змістової лінії «Культурна самосвідомість» у процесі навчання історії можлива за таких умов, як:

- урахування вікових та психолого-педагогічних особливостей учнів;
- використання інтерактивних форм організації пізнавальної діяльності учнів;
- проведення інтегрованих уроків;
- виконання міжпредметних навчальних проєктів;
- широке впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес.

Подальшого дослідження потребує проблема створення міжпредметних завдань для реалізації наскрізних змістових ліній.

Список використаної літератури:

1. Наскрізні змістові лінії. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/naskrizni-zmistovi-liniyi> (дата звернення: 20.06.2020).
2. Навчальна програма «Історія України. 5–9 класи», затверджена наказом МОН України від 21.02.2019 № 236. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-vnesennya-zmin-do-navchalnih-program-z-istoriyi-ukrayini-dlya-5-9-ta-10-11-klasiv-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti> (дата звернення: 20.06.2020).
3. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарука. Київ : Абрис. 2002. 750 с.
4. Навчальна програма «Історія України. Всесвітня історія 10–11 класи», затверджена наказом МОН України від 21.02.2019 № 236. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-vnesennya-zmin-do-navchalnih-program-z-istoriyi-ukrayini-dlya-5-9-ta-10-11-klasiv-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti> (дата звернення: 20.06.2020).
5. Навчальна програма «Всесвітня історія. 5–9 класи», затверджена наказом МОН України від 07.06.2017 № 804. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> (дата звернення: 20.06.2020).
6. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либедь. 1997. 376 с.
7. Барановська О.В. Реалізація міжпредметних зв'язків у старшій школі: дидактичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка і соціальна робота»*. 2016. Вип. 3 (39). С. 15–17.
8. Савченко О.Я. Міжпредметні зв'язки як ресурс реалізації компетентнісного підходу на уроках літературного читання. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 2. С. 48–57.
9. Дрібниця М. Еволюція поняття «міжпредметні зв'язки» у педагогіці. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2012. Ч. 3. С. 65–71.
10. Жидкова Н.М. Можливості навчальних програм для реалізації міжпредметних зв'язків на уроках правознавства. *Молодий вчений*. 2016. № 12.1(40). С. 417–423.

Zhurba O. Conditions of implementation of the interdisciplinary content line “Cultural self-awareness” in the process of history learning

The article is devoted to the problem of realization of the interdisciplinary semantic line “Cultural self-consciousness” in the process of teaching history. Emphasis is placed on the importance of teaching students to understand the role of culture in the formation of thinking, to understand the changes of different cultures throughout history, to have an idea of the diversity of cultures and their features.

It was found that the implementation of this content line is possible in the implementation of interdisciplinary links in the study of history, Ukrainian language and literature, music, fine arts, foreign literature, foreign languages and other subjects, because the formation of a spiritually rich personality is possible on the basis cognition and comprehension of the national cultural heritage and achievements of other peoples, involvement of schoolchildren in universal ideals, which are the treasury of world culture. It is noted that interdisciplinary links develop students' ability to highlight the main points, help to form

and comprehensively solve problems, contribute to the systematization of students' learning experience, promote the development of cognitive interest.

The content of school history programs in the context of interdisciplinary links is analyzed, their possibilities for use in history lessons as a resource for the formation of subject and key competencies are identified. The classification of interdisciplinary connections is generalized, examples of their realization in history lessons are given. The application of research, game, information, creative projects that promote the activation of cognitive activity, the development of critical thinking is demonstrated, formation of independence, initiative, communicativeness of students.

It is determined that the implementation of interdisciplinary content line "Cultural self-awareness" in the process of teaching history is possible under the following conditions: the use of interactive forms of cognitive activity of students, integrated lessons, interdisciplinary educational projects, widespread introduction of information and communication technologies in education.

Key words: *content line, cultural self-awareness, interdisciplinary connections, integrated lesson, binary lesson, virtual tour.*